

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СЕМІОТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 7

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СЕМІОТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ
ФІЛОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Том 7

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
РІВНЕ 2024

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

М 74

Рецензенти:

- Леміш Н.Є.** доктор філологічних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова (м. Київ)
- Славова Л.Л.** доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(*протокол № 7 від 26 червня 2024 р.*)

Колектив авторів: Аладько Д.О., Деменчук О.В., Калініченко М.М.,
Константинова О.В., Кучма Т.В., Мізін К.І., Орел І.І.,
Павлова О.І.

Мовна концептуалізація семіотичного простору людини:
М 74 колективна монографія / кол. авт.; голов. ред. О.В. Деменчук. Рівне:
РДГУ, 2024. 160 с. (Історія та сьогодення філологічної науки; т. 7).

Linguistic conceptualisation of person's semiotic space:
Collective work / auth.; O.V. Demenchuk (ed.). Rivne: RSUH, 2024. 160 p.
(History and Contemporaneity of Philological Science; v. 7).

У колективній монографії представлено розвідки, предметом аналізу яких є особливості мовної концептуалізації семіотичної картини світу. На матеріалі романських, германських та слов'янських мов (французька, англійська, німецька, польська, українська) було розглянуто низку актуальних питань, присвячених теоретичним проблемам та прикладним аспектам лінгвосеміотики, аналізу лінгвосеміотичних моделей у семантиці лексики, дослідженню лінгвосеміотичних концептів у зіставно-типологічному висвітленні.

The collective work deals with the linguistic conceptualisation of the semiotic worldview. Based on the Romance, Germanic and Slavic languages (French, English, German, Polish, and Ukrainian), the paper focuses on the topical issues related to the theoretical problems and applied aspects of linguistic semiotics, the analysis of linguosemiotic models in lexical semantics, the study of linguosemiotic concepts in contrastive and typological perspectives.

УДК 81'37; 003; 81'22, 004.83:316.77

©Автори публікацій, 2024

©Рівненський державний гуманітарний університет, 2024

Кучма Т.В.

кандидат філологічних наук, доцент

Рівненський державний гуманітарний університет

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СЕМІОТИЧНОГО ПРОСТОРУ РОДИННИХ СТОСУНКІВ

Сучасне мовознавство визначається одночасним співіснуванням багатьох парадигм наукового знання і різноманітних підходів до вивчення усіх аспектів людської мови. Упродовж багатьох років мовознавці прагнуть виокремити найбільш вагомі та найбільш поширені парадигми лінгвістичних досліджень, формуючи оригінальні методології та методики аналізу.

У мовознавстві ХХІ ст., на думку О. О. Селіванової (Селіванова, 2008, с. 22), існує тенденція виокремлення наступних домінуючих лінгвістичних теорій: 1) семасіології; 2) лінгвосеміотики та ономасіології; 3) психолінгвістики; 4) етнолінгвістики та лінгвокультурології; 5) соціолінгвістики; 6) когнітивної лінгвістики та лінгвоконцептології; 7) лінгвістики тексту або дискурсивної лінгвістики; 8) комунікативної лінгвістики; 9) граматичної теорії; 10) прикладної лінгвістики.

Останні лінгвістичні дослідження мовознавців сьогодення свідчать про те, що перспективними лінгвістичними напрямками, що привертають до себе увагу дослідників мови, поступово стають: 1) корпусна лінгвістика, 2) варіативна лінгвістика, 3) контрастивна (зіставна) лінгвістика, 4) Інтернет-лінгвістика, 5) інтерактивна лінгвістика, 6) політична лінгвістика, 7) лінгвосинергетика, 8) психолінгвістика тощо.

У сучасному мовознавстві не існує єдиної думки щодо парадигмального простору досліджень: одні лінгвісти наголошують, що головними науковими парадигмами сьогодення є 1) порівняльно-історична (генетична), 2) структуралістська (таксонімічна), 3) комунікативно-функціональна (прагматична), 4) когнітивно-дискурсивна та 5) синергетична; інші вважають, що необхідно виокремлювати напрями досліджень, що поєднують у собі наукові здобутки суміжних галузей знань; мова йде про 1) комунікативно-прагматичний, 2) когнітивно-дискурсивний та 3) когнітивно-семіотичний напрями.

У межах кожного з цих напрямів виокремлюють та розвивають ономасіологічний, семасіологічний, функціональний, лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний підходи до вивчення семантичного, синтаксичного, стилістичного тощо аспектів мовних та мовленнєвих одиниць.

На сучасному етапі лінгвістичних пошуків вирішення різноманітних проблем теорії і практики пов'язують із вивченням особливостей представлення знань у мові, тобто співвідношенням когнітивних і мовних структур. Важливе місце при цьому займає категоризація, яку тлумачать як одну з пізнавальних форм мислення людини, що дозволяє узагальнювати її знання та досвід і здійснювати класифікацію (Ковбасюк, 2024).

Жодна лінгвістична теорія сучасності не може оминати питання психічної реальності своїх об'єктів. Важливим аспектом є вивчення взаємозв'язку мови і мислення, який виявляється в єдності соціального й індивідуально-біологічного. Основу змісту, що виражається у мові, складають думки. Через мислення, через відображальну діяльність людського мозку мовні одиниці співвідносяться з предметами та явищами об'єктивного світу, без яких неможливе спілкування між людьми. З іншого боку, в звукових комплексах тієї чи іншої мови, які виступають матеріальними сигналами елементів об'єктивного світу, що відображаються в мисленні, закріплюються результати пізнання, а ці результати є базою подальшого пізнання.

Категоризація та концептуалізація світу стоїть у центрі уваги когнітивної лінгвістики, що вивчає проблеми мови як загального пізнавального механізму репрезентації та трансформування найрізноманітнішої інформації з використанням специфічних (мовних) знаків. Функціонування мови також вважається різновидом когнітивної діяльності.

Знання є ядром свідомості, а свідомість є відображенням буття. Через індивідуальне буття особистості суспільство пізнає, розуміє і перетворює світ. Індивідуальна практика визначає особливості мислення людини. А суспільне мислення пронизує його, оскільки в суспільстві, в якому перебуває індивід, вже сформувалася суспільна свідомість і спільна мова, яка об'єднує всіх членів суспільства. Мова – це засіб спілкування, без якого суспільна свідомість є немислимою. Суспільна свідомість на могла б виникнути без мови, адже досвід пізнання світу окремими індивідами може перетворитися на колективний досвід лише за допомогою мови.

Результатом виникнення когнітивної лінгвістики стало введення у науковий обіг термінів «концепт», «концептуальний

аналіз», «концептуальна семантика», «концептуальна картина світу» тощо. Під впливом цифровізації буття сучасної людини в арсеналі науковців з'являються нові терміни, напр., «когнітивна модель світу», «ментальна репрезентація», що позначають «універсальне концептуальне представлення дійсності в різноманітності її зовнішніх і внутрішніх зв'язків, що існує у вигляді певної системи понять» (Селіванова, 2008, с. 407).

Національна концептуальна картина світу відбивається у відповідній мовній картині світу, що створюється в процесі номінації, ключовим елементом якого є слово. Саме мовний образ світу виступає як засіб експлікації знань, що створюють концептуальну картину світу. У мовній картині світу знаходять відображення наукові, донаукові й примітивні знання, вона є важливою складовою національної культури.

Взаємозв'язок мови і мислення, якому приділяється велика увага у сучасному мовознавстві, призводить до утвердження психолінгвістичного підходу до вивчення процесів номінації.

Процес номінації розуміють не тільки як свідомий акт найменування, надання імені явищу позамовної дійсності, але й як виникнення такого імені взагалі, незалежно від намірів носія мови, від усвідомлення ним самого факту виникнення нової номінативної одиниці. Номінація завжди є індивідуальним творчим актом. Для здійснення акту номінації мовець повинен мати певний рівень знань про об'єкти дійсності й про систему мови, а також інформацію про адресата номінації і про конкретні умови, за яких відбувається номінація. Результат і швидкість процесу номінації залежить від ступеня володіння такою інформацією, від здатності використовувати суспільний і власний досвід, реалізовувати миттєві асоціативні зв'язки.

Назви є маркерами різних виявів об'єкта: в дійсному світі, коли імена з'єднують реальний об'єкт із його мовним позначенням, і в психічному світі, коли ім'я об'єкта вказує на його смисл, ідею, структуру свідомості.

Акти номінації безпосередньо пов'язані з семантикою, оскільки одній і тій же думці можна надати різних форм.

Розкриваючи процес номінації, науковці зазначають, що найменування предмета, явища, властивості повинно підказувати значення, орієнтувати на змістову сторону, а не просто фіксувати одиницю в мові. Найменування, які орієнтують на зміст поняття, відображають одночасно більшість системних характеристик

лексичних одиниць, оскільки поняття, як і факти реальної дійсності, взаємопов'язані (Д'яков, Кияк & Куделько, 2000, с. 85).

За словами О. С. Колесника (Колесник, 2003, с. 7), концепти, відображені в номінативних одиницях мови, є складовою комунікації та вербалізуються в національній картині світу. А сам номінативний акт втілюють шляхом поетапного переходу «від сенсорної перцепції до закріплення значення за знаком за такою схемою: дійсність (ситуація) → інваріантні образи → більш абстрактні поняття (концепти) → словесно-знакова символізація».

Когнітивна лінгвістика, як і всі науки, має свої методи наукового дослідження. Основним методом когнітивної лінгвістики є метод концептуального аналізу. У науковій літературі немає єдності щодо його дефініції. На думку О. О. Селіванової (Селіванова, 2008, с. 155), концептуальний аналіз ґрунтується на ментально-психонетичному комплексі, моделі інформаційної структури свідомості «як ... поєднання п'яти пізнавальних функцій: відчуттів, почуттів, мислення, інтуїції й трансценденції та колективного позасвідомого».

У процесі функціонування первинні номінації соціального статусу людини набувають переосмислення значення у бік розширення, набуття конотацій чи звуження – аж до повної зміни значення.

Системне номінативне значення слів виникає в результаті первинного знакоутворення, тому пряме номінативне (перше словникове) значення можна схарактеризувати як таке, що формує даний словесний знак. Інші семантичні значення слова – метафоричні (переносно-похідні) й фразеологічні – виникають унаслідок сполучуваності або семантичної синтагматики слів за їх лексичним значенням як результат не прямого, а вторинного означування вже наявного словесного знака. Пряме номінативне знакове значення пов'язане з самим актом первинного означування, тобто знакоутворенням, у системі певної мови.

Однією з найважливіших властивостей слова є асоціативність, під якою розуміють потенційну й універсальну здатність одиниць лексичного рівня викликати у свідомості носіїв мови асоціації з системою мови, світом понять та явищами навколишньої дійсності.

Асоціативна мотивованість значень не завжди відповідає логічній оцінці відповідних явищ, але це не перешкоджає їх нормальному функціонуванню. Своєю чергою, асоціативні ознаки теж не перешкоджають номінативній функції слова. Закріплення асоціативних ознак у значенні слова є процесом історичним, тому

чимало асоціацій, закріплених у словниках, можуть видатися немотивованими з погляду сучасного сприйняття відповідних предметів і явищ. Проте і вони зазнають змін.

Жодна лінгвістична теорія сучасності не може оминати питання психічної реальності своїх об'єктів. Часто для вирішення цього питання до описової моделі добирається паралель, якою може бути психолінгвістична модель. Ще за часів становлення сучасної психолінгвістики основне місце в колі її інтересів посіла проблема відношення думки і слова, яка конкретизується в питанні, як думка людини, її емоції, враження, знаходять своє вираження в слові.

Питанням реконструкції індивідуальної системи значень займається і психосемантика, досліджуючи, як відбувається сприйняття суб'єктом світу, інших людей, самого себе. Психосемантика вивчає різні форми існування значення в індивідуальній свідомості: образи, символи, комунікативні і ритуальні дії, а також словесні поняття і ставить за мету виявити структуру думки, яка прихована за зовнішньою формою мови (Лозова, 2006, с. 165).

Свідомість людини визначається не тільки природними умовами, а й умовами суспільного життя. У результаті взаємодії з навколишньою дійсністю, в процесі спілкування з іншими людина відображає цю дійсність, здобуває знання про неї. Споглядання речей і явищ дозволяє помітити ті якості, які завжди повторюються. Проте мовці позначають словом лише те, що має інтерес із точки зору потреб спілкування. У першу чергу це те, що відповідає колективному досвіду людства або окремої спільноти. Залежно від умов спілкування людина може по-різному позначати ці елементи. Для характеристики значень деяких слів достатньо безпосередньої комунікативної ситуації, а інші можна інтерпретувати тільки за допомогою контексту.

Ще одним важливим аспектом у психолінгвістиці є вивчення взаємозв'язку мови і мислення, який виявляється в єдності соціального й індивідуально-біологічного. Основу змісту, що виражається у мові, складають думки. Через мислення, через відображальну діяльність людського мозку мовні одиниці співвідносяться з предметами та явищами об'єктивного світу, без яких неможливе спілкування між людьми. З іншого боку, в звукових комплексах тієї чи іншої мови, які виступають матеріальними сигналами елементів об'єктивного світу, що відображаються в

мисленні, закріплюються результати пізнання, а ці результати є базою подальшого пізнання.

Однією з перших форм соціальної спільноти людей і соціальних відносин є сім'я. Родинні стосунки пов'язують індивідів кривими, шлюбними зв'язками або відносинами всиновлення. Сім'я є необхідною для нормального функціонування суспільства, оскільки вона є одним із чільних об'єднавчих чинників соціуму; сім'я забезпечує співіснування членів соціуму як на синхронному зрізі суспільного розвитку (виживання, самозбереження, самоідентифікація), так і на діахронному збереженні рис мікроспільноти в межах історичного розвитку соціуму (Лазюк, 2006, с. 3).

До цієї лексико-семантичної групи віднесено номінації, які позначають *кривність* (кривий – який має спільних предків; рідний за кров'ю) та *своцтво* (1. збірн. Родичі не по крові, а по шлюбу. 2. Спорідненість, що виникає внаслідок шлюбу: стосунки між чоловіком і кривими родичами дружини, між дружиною і кривими родичами чоловіка, а також між родичами подружжя).

Шляхом суцільної вибірки із тлумачних словників української, польської та німецької мов отримано 82 номінації на позначення сімейних стосунків в українській мові, 71 – у польській, 82 – у німецькій.

До стилістично нейтральної лексики в українській мові належить 63 (77 %) номінації, у німецькій – 71 (87 %) номінацій, у польській – 67 (94 %) номінацій. Наприклад, укр. *батько* / пол. *ojciec* / нім. *Vater*; укр. *внук* / пол. *wnuk* / нім. *Enkel*. Стилістично маркованими в українській мові є 23 % номінацій (розмовний статус мають 4 од., діалектний – 14, застарілою є 1 од.), у польській – 6 % (застарілими є 4 од.), у німецькій – 13 % (застарілими є 4 од., урочистими – 6 од., до професіоналізмів належить 1 од.). Наприклад, статус діалектних мають номінації: укр. *синова* «невістка», *брятаниця* «племінниця з боку брата, небога». Зазначені одиниці належать до південно-західних діалектів і, напевно, прийшли до української мови з польської, оскільки тип назв осіб жіночої статі за чоловіком на *-owa* є характерним для польської (також чеської) мови. У польській мові зафіксовані аналогічні номінації, які є стилістично нейтральними: *synowa* «żona syna» – букв. «дружина сина», *bratanica* «córnka brata» – букв. «дочка брата».

До застарілих і діалектних належить німецька номінація *Base* «Tochter des Bruders oder der Schwester eines Elternteils» – букв. «дочка брата або сестри одного з батьків». Замість цієї одиниці широко

вживається запозичена із французької мови номінація *Cousine* або в альтернативному онімеченому написанні *Kusine* – кузина, двоюрідна сестра. Серед польських номінацій до застарілих належать такі: *synowiec* і *synowica* «syn (córka) brata w stosunku do braci ojca» – букв. «син (дочка) брата по відношенню до братів батька». Також застарілими є одиниці *świekier* «ojciec męża lub żony» – букв. «батько чоловіка чи дружини» і *świekra* «matka męża, rzadziej żony» – букв. «мати чоловіка, рідше дружини». У сучасній польській мові на позначення батька чоловіка (дружини) використовують номінацію *teść* «ojciec żony lub męża w stosunku do zięcia lub synowej; dawniej tylko: ojciec żony», яка раніше вживалася на позначення тільки батька дружини; на позначення матері чоловіка (дружини) – *teściowa* «matka żony lub męża w stosunku do zięcia lub synowej; dawniej tylko: matka żony», яка раніше використовувалася теж тільки на позначення матері дружини.

Зменшено-пестливі номінації, наприклад: укр. *дідусь* «зменш.-пестл. до *дід*», *дідусенько*, *дідусечко*, *дідусик* «зменш.-пестл. до *дідусь*», також фамільярні, наприклад: *братуха* «фам. *брат* (у 1, 3 знач.)»; пол. *bratek*, *braciszek* «zdr. od *brat*» – зменш. до брат; нім. *Töchterchen* «Vkl. zu *Tochter*» – зменш. до дочка, *Großmama*, *Oma* «(fam.) *Großmutter*» – фам. *баба* нами не розглядаються, оскільки такі одиниці позначають той самий соціальний статус людини, маючи лише додаткове емоційно-експресивне забарвлення, і тільки збільшують обсяг вибірки.

У цій лексико-семантичній групі широко представлене явище синонімії. За різними принципами класифікації синоніми поділяють на кілька різновидів: абсолютні (повні) – неповні, семантичні – стилістичні – семантико-стилістичні, різнокореневі – однокореневі, загальнономовні – контекстуальні (Українська мова, 2004, с. 585).

В українській мові завдяки великій кількості афіксальних морфем і словотвірних типів існує велика кількість однокореневих синонімів, більшість з яких належить до словотвірних синонімів (Українська мова, 2004, с. 585). Наприклад, такими синонімами є номінації: *хрещеник*, *похресник* (Карпенко, 2006, с. 467). «хлопчик стосовно до своїх хрещених батька та матері». У німецькій мові спостерігається подібне (Duden, 2023, S. 663) – *Patentante*, *Patin* і *Patenonkel*, *Pate* «jmd., der (außer den Eltern) bei der Taufe eines Kindes als Zeuge anwesend ist und für die christliche Erziehung des Kindes mitverantwortlich ist» – букв. «той, хто (крім батьків) присутній як

свідок при хрещенні дитини і є співвідповідальним за християнське виховання дитини».

Семантичні, стилістичні і семантико-стилістичні синоніми виділяються в межах неповних синонімів залежно від значення і вживання. Семантичні відмінності модифікують основне значення в різних напрямках. У стилістичному відношенні синоніми можуть належати до різних стилів (нейтральний, книжний та ін.), відрізнятися емоційно-оцінними та експресивними характеристиками, часовою або територіальною віднесеністю. Ширші синонімічні ряди складаються переважно із семантико-стилістичних синонімів. Наприклад, укр. *племінник* «син брата або сестри; небіж», *небіж* «син брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінник», *братан* (діалектне, південно-західне) «племінник із боку брата, небіж», *сестринець* (діалектне, південно-західне) «племінник – син сестри»; *племінниця* «дочка брата або сестри; небога», *небіжка* «дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця», *небога* «дочка брата або сестри (про рідних, двоюрідних, троюрідних); племінниця», *братаниця* (діалектне, південно-західне) «племінниця з боку брата, небога», *сестриниця* (діалектне, південно-західне) «племінниця – дочка сестри»; *тітка* «сестра батька або матері. // те саме, що дядина», *дядина* «жінка дядька», *вуйна* (діалектне, південно-західне) «тітка, сестра матері або дружина матиного брата», *стрийна* (західноукраїнське) «тітка, сестра батька або дружина батькового брата»; *дядько* «брат батька або матері; чоловік тітки», *вуйко* (діалектне, південно-західне) «дядько з боку матері, брат матері», *стрий* (західноукраїнське) «дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри».

У німецькій мові до семантико-стилістичних синонімів належать: *Vetter, Cousin* – «двоюрідний брат»; *Base, Cousine* – «двоюрідна сестра»; *Onkel, Oheim* (заст.) «Bruder oder Schwager der Mutter oder des Vaters» – букв. «брат або швагер матері або батька», *Tante, Muhme* (заст.) «Schwester oder Schwägerin der Mutter oder des Vaters» – букв. «сестра або швагрова матері або батька».

Найдавнішими є номінації, що сягають індоєвропейського періоду, наприклад: *мати, син, брат*. Вони мають відповідники у всіх досліджуваних мовах.

Лексико-семантична група номінацій «за сімейними стосунками, кривістю та свояцтвом» не поповнюється, навпаки, окремі слова виходять з ужитку, часто витісняються описовими

найменуваннями (Українська мова, 2004, с. 398): укр. *дружина брата – братова, сестра дружини – своячка*.

Ядерні значення номінацій. Українське *мати*, польське *matka*, німецьке *Mutter* мають спільне походження, зводяться до спільної і.-е. кореневої форми **māter* «мати», похідне слово утворене за допомогою суфікса на позначення родинних стосунків *-ter-* від і.-е. кореня **mā*, що походить з дитячої звуконаслідувальної мови (Етимологічний словник, т. 3, с. 413-414).

Українське *мати*, пол. *matka*, німецьке *Mutter* мають подібне пряме значення: укр. «жінка стосовно дитини, яку вона народила; жінка, що має або мала дитину» / пол. «*kobieta, która urodziła dziecko i zwykle je wychowuje*» – букв. «жінка, яка народила дитину і звичайно її виховує» / нім. «*Frau, die ein od. mehrere Kinder geboren hat hat*» – букв. «жінка, яка народила одну дитину або більше; *Frau, die in der Rolle einer Mutter ein od. mehrere Kinder versorgt, erzieht*» – букв. «жінка, яка в ролі матері забезпечує і виховує одну або більше дитину».

Українська номінація *батько* (Етимологічний словник, т. 1, с. 152) походить, очевидно, від псл. *bata, batja*, яке може бути зіставлене з дінд. *pita* «батько», лат. *Pater*. Польська номінація *ojciec* – із праслов'янської, споріднена з лат. *atta* «батько», дінд. *atta* «мати, старша сестра матері». Німецька номінація *Vater* походить з двн. *fater* і теж є спорідненою з лат. *Pater*. Спільною вихідною формою є і.-е. «батько, голова роду».

Українське *батько*, польське *ojciec*, німецьке *Vater* мають пряме значення: укр. «чоловік стосовно до своїх дітей» / пол. «*mężczyzna, który ma własne dziecko lub dzieci*» – букв. «чоловік, який має власну дитину чи дітей» / нім. «*Mann, der ein od. mehrere Kinder gezeugt hat*» – букв. «чоловік, у якого народилась одна дитина або більше»; «*Mann, der in der Rolle eines Vaters ein od. mehrere Kinder versorgt, erzieht*» – букв. «чоловік, який в ролі батька забезпечує і виховує одну або більше дитину».

Усі три номінації укр. *син*, пол. *syn*, нім. *Sohn* мають спільне і.-е. походження **seu, *sū* «народжувати». Укр. *син* «особа чоловічої статі стосовно своїх батьків. // Ласкаве звертання батьків до сина»; пол. *syn* «*1. czyjeś dziecko płci męskiej*» – букв. «чиясь дитина чоловічої статі»; нім. *Sohn* «*1. männliche Person im Hinblick auf ihre leibliche Abstammung von den Eltern; unmittelbarer männlicher Nachkomme*» – букв. «особа чоловічої статі стосовно його кривного походження від батьків, прямий нащадок чоловічої статі».

Українська номінація *дочка* і польська *córka* споріднені з нвн. *Tochter*, що походить із і.-е. **dhug(h)ətēr* «дочка». Укр. *дочка* має значення: «особа жіночої статі стосовно до своїх батьків / пол. *córka* «*czyjeś dziecko płci żeńskiej*» – букв. «чиясь дитина жіночої статі» / нім. *Tochter* «*weibliche Person im Hinblick auf ihre leibliche Abstammung von den Eltern; unmittelbarer weiblicher Nachkomme*» – букв. «особа жіночої статі стосовно її кривного походження від батьків, прямий нащадок жіночої статі».

У ході опрацювання матеріалу було виявлено, що одна і та ж номінація на позначення родинних стосунків використовується для називання двох або декількох родичів. Наприклад:

Укр. *швагер* (діал.) 1. *Шурин* (Брат дружини). 2. *Сестрин чоловік; зять*. 3. *Дівер* (Брат чоловіка). Пол. *szwagier* – «*maż siostry albo brat żony lub męża; też: maż szwagierki*» – букв. «чоловік сестри або брат дружини чи чоловіка; також: чоловік швагрової». Нім. *Schwager* «*Ehemann einer Schwester; Bruder des Ehemanns, der Ehefrau*» – букв. «чоловік сестри; брат чоловіка, дружини». Німецьке *Schwager* із двн. *suāgur* «брат дружини», свн. *swāger* «швагер, свекор, тесть, зять». Ще до 18 ст. номінація *Schwager* вживалася на позначення кожного родича чоловічої статі, набутого шляхом одруження. Як бачимо, укр. *швагер* і нім. *Schwager* мають однакові значення лише з тією різницею, що для кожного значення українська мова має й окремі номінації, крім головної, об'єднувальної; пол. *szwagier*, крім аналогічних в українській та німецькій мовах, має ще одне значення: *чоловік швагрової*, що відповідає українським НССЛ *зять* «чоловік зовиці» і *свояк* «чоловік своячки».

Укр. *швагрова* (діал.) 1. *Своячка* (Сестра дружини). 2. *Зовиця* (Чоловікова сестра) 3. *Братова* (Дружина брата). Пол. *szwagierka* – «*siostra męża lub żony; też: żona szwagra*» – букв. «сестра чоловіка або дружини; також: дружина швагра». Нім. *Schwägerin* – *Ehefrau eines Bruders; Schwester des Ehemanns, der Ehefrau*» – букв. «дружина брата; сестра чоловіка, дружини». Схожа ситуація й з укр. *швагрова* і нім. *Schwägerin* – значення повністю збігаються, але в українській мові є й окремі номінації для кожного значення. У польській мові *szwagierka* вживається ще й для йменування дружини швагра, якій в українській мові відповідає номінація *діверка* «дружина дівера, брата чоловіка». Для значення «дружина брата», яке мають український та німецький відповідники, польська мова має окрему номінацію *bratowa*.

Українське *зять*, польське *zięć* походять від псл. *zęť, пов'язані з гр., дінд. «родич, брат», і.-е. **g'ent-* «зять», пов'язане з **g'en-* «плодити, родити, знати», первісно означало «приймак в роді або сім'ї, на відміну від брата й сина – постійних членів родини (Етимологічний словник, т. 2, с. 286). Німецьке *Schwiegersohn* є складним словом, утвореним від *Schwieger*, що сягає і.-е. *suekrū «мати чоловіка» (Pfeifer, 1989, В. 3, S. 1596) і *Sohn* «син».

У польській та німецькій мовах *зять* є лише чоловіком дочки, в українській, крім цього, вживається й на позначення інших приймаків у родині – *чоловіка сестри* та *чоловіка зовиці*. *Невістка* в українській мові не тільки «дружина сина», як у польській (*synowa* – *żona syna*) та німецькій (*Schwiegertochter* – *Ehefrau des Sohnes*) мовах, а взагалі заміжня жінка стосовно до рідних її чоловіка (батька, матері, братів, сестер, дружин братів і чоловіків сестер). На відміну від українських *зять* і *невістка*, польські та німецькі кореляти *zięć*, *synowa* та *Schwiegersohn*, *Schwiegertochter* мають лише по одному значенню.

Укр. *мачуха* «дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати»; пол. *macocha* «*żona ojca w stosunku do jego dzieci z wcześniejszego małżeństwa*» – в обох мовах пізні псл. *matjexa, *matjoxa, *matjuxa, похідне від *mati* «мати», утворене, очевидно, різними суфіксами лайливості і згрубілості (Етимологічний словник, т. 3, с. 423; Brückner, 1985, S. 317). Нім. *Stiefmutter* [свн., двн. *stiefmuoter* (8 ст.)] «*Frau, die mit dem leiblichen Vater eines Kindes verheiratet ist u. die Stelle der Mutter einnimmt*», вже у давні часи втілювала у літературі тип злої, несправедливої жінки (Pfeifer, 1989, В. 3, S. 1718). Нім. *Stief-* перший компонент складних номінацій родинних стосунків, що позначає некревні родинні зв'язки, які виникли внаслідок пізнішого повторного одруження (одного з батьків) (Pfeifer, 1989, В. 3, S. 1718).

Укр. *вітчим* «чоловік, що стає батьком дітей своєї дружини, яка має їх від попереднього одруження; нерідний батько», аналогічно й пол. *ojczym*, нім. *Stiefvater*. В укр. та пол. мовах від псл. *otъсь* «батенько», похідне від *otъ «батько», споріднене з лат. *atta* «батько», дінд. *atta* «мати, старша сестра матері» (Етимологічний словник, т. 4, с. 232). У нім. мові – двн. *stioffater* (8 ст.), свн. *stiefvater* (Pfeifer, 1989, В. 3, S. 1718).

Укр. *пасербиця* – жін. до *пасерб* «нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним іншому», як і пол. *pasierbica*, *pasierb*, нім. *Stieftochter*, *Stiefsohn*. В укр. та пол. утворені за

допомогою префікса *na-* від іменника *серб, який загальноприйнятою етимологією не має. Зіставляється з пол. заст. *sarbać* «сърбати», через *ra-* ніби принижений, «той хто (не) пив (свав) того ж молока» і тому торкався грудей нової матері: обряд, який зберігся у кавказьких племен при введенні пасерба до родини (Етимологічний словник, т. 4, с. 304; Brückner, 1985, S. 398).

Укр. *вдова*, пол. *wdowa* є праслов'янськими від *vdova, спорідненими з дпрус. *widdewu*, дінд. *vidhávā*. Нім. *Witwe* від свн. *witewe*, двн. *wituwa* «позбавлена (чоловіка)», що сягає дінд. *vidhávā*. Укр. *вдова* «жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге»; пол. *wdowa* «kobieta, która straciła męża, której mąż umarł» – букв. «жінка, яка втратила чоловіка, чоловік якої помер»; нім. *Witwe* «Frau, deren Ehemann gestorben ist» – букв. «жінка, чоловік якої помер».

Укр. *вдівець* «чоловік, який після смерті дружини не одружився вдруге»; пол. *wdowiec* «mężczyzna, który stracił żonę, którego żona umarła»; нім. *Witwer* (від свн. *witewære*) «Mann, dessen Ehefrau gestorben ist», є похідними від відповідних жіночих форм. Оскільки, як зазначає А. Брюкнер (Brückner, 1985, S. 605-606), первинний лад не знав вдівців, це поняття є християнським, пізнім.

Периферійні значення номінацій. У польській та німецькій мовах *мати* вживається й на позначення представниці релігійного культу: нім. «bei bestimmten Schwesternorden [Titel der] Oberin, Vorsteherin eines Klosters, eines geistlichen Stifts o.Ä.» – букв. «в певних сестринських орденах [титул] настоятелька монастиря, духовної установи тощо»; пол. «zakonnica pełniąca wyższe funkcje w zakonie» – букв. «монахиня, яка виконує вищі функції в ордені».

Укр. *син* «нащадки, молоде покоління»; «перен., рідко. Тварина чоловічої статі стосовно своїх батьків»; «заст., перев. у звертанні. Людина чоловічої статі щодо свого духівника чи особи духовного сану»; «заст. Людина чоловічої статі, що виступає як представник певного суспільного стану»; «людина як уродженець, житель якої-небудь країни, місцевості, представник якоїсь національності. // Вихованець когось, чогось; людина, кровно, тісно зв'язана з ким-, чим-небудь. // перев. мн. Нащадки, послідовники, земляки. // Людина, на якій відбилися характерні, типові риси її часу, епохи, середовища і т. ін. // Поборник, служитель, представник чогось». Пол. *syn* «roufale lub protekcyjnalnie w zwrocie do chłopców lub młodszego mężczyzny» – букв. «фамільярне або покровительське у звертанні до хлопця чи молодшого чоловіка». Нім. *Sohn* «(fam.) Anrede an eine jüngere männliche Person» – «фам. звертання до молодої особи чоловічої статі».

Номінація *Sohn* «син» може вживатися у переносному значенні у сталих виразах, наприклад: *er ist ein echter Sohn der Berge* – букв. «він справжній син гір»; *dieser große Sohn unserer Stadt* – букв. «цей великий син нашого міста».

Укр. *дочка* розм. «ласкаве звертання літньої людини до молодій жінки або дівчини»; уроч. «жінка, що тісно, кровно зв'язана зі своїм народом, своєю країною»; пол. *córka* «*pot. poufale lub protekcyjnalnie do dziewczyny lub kobiety*» – (розм.) «фамільярне або покровительське у звертанні до дівчини чи жінки»; нім. *Tochter* «(veraltend) Anrede an eine jüngere weibliche Person» – букв. «(заст.) звертання до молодій особи жіночої статі»; «(schweiz. veraltend) erwachsene, unverheiratete weibliche Person, Mädchen, Fräulein, bes. als Angestellte in einer Gaststätte od. einem privaten Haushalt» – букв. «(швейцаризм, заст.) доросла, неодружена особа жіночої статі, дівчина, особливо стосовно працівниці ресторану або приватного домашнього господарства»; «(Jargon) kurz für Tochtergesellschaft – (жарг.) букв. «скорочено дочірне товариство».

Українське *батько*, польське *ojciec* мають переносне значення: «основоположник якого-небудь учення, якої-небудь галузі науки, мистецтва і т. ін.» / пол. «*ten, kto coś stworzył, wynalazł, zainicjował lub był czymś wzorem, natchnieniem itp.*» – букв. «той, хто щось створив, винайшов, зініціював або був чиймсь прикладом, натхненням тощо». У німецькій мові *Vater* вживається й на позначення чоловіка, який є захисником, помічником, піклувальником для інших – «*Mann, der als Beschützer, Helfer, Sorgender für andere da ist, eintritt*». У німецькій мові *Vater* – «патер, отче», також «почесне звання і звертання до вищого католицького священнослужителя». У польській *ojciec* «титул, який вживається у деяких орденах стосовно монаха».

Укр. *мачуха* перен. «про що-небудь безжалісне, жорстоке»; пол. *macocha* *fraz. pot. Ktoś od macochy* «*ktoś jest gorszy niż inni*» – фраз., розм. – хтось від мачухи «хтось гірший, ніж інші».

Укр. *пасербиця*, *пасерб*, *пасинок* мають переносні значення «той (та), хто позбавлений (-на) необхідного, зазнає неприємностей від кого-, чого-небудь».

Укр. *солом'яна вдова* *жарт.* – «жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним», укр. *солом'яний вдівець* *жарт.* – «чоловік, який тимчасово залишився без дружини або не живе з нею»; так само, як і пол. *Słomiana wdowa / Słomiany wdowiec* «*maż lub żona, których współmałżonek wyjechał dokądś na pewien czas*». Нім. *grüne Witwe* *ugs. scherzh. veraltend* – *sich tagsüber in ihrer Wohnung*

außerhalb der Stadt allein fühlende Ehefrau – розм., жарт., заст. букв. «жінка, яка цілими днями почувається самотньою у своїй квартирі за містом». Пол. *wdowa zool.* «раják jadowity, zwykle o czarnym odwłoku» – зоол. «отруйний павук, зазвичай із чорним черевцем».

Отже, семіотичний простір родинних стосунків в українській, польській та німецькій мовах, переважно представлений стилістично нейтральною лексикою. Поширеним у зазначеній лексико-семантичній групі є явище синонімії. Аналіз номінацій на позначення сімейних стосунків за кривністю та свояцтвом української, польської та німецької мов свідчить, що вони належать переважно до індоєвропейського шару лексики (укр. *мати* / пол. *matka* / нім. *Mutter*; укр. *син* / пол. *syn* / нім. *Sohn*). Різниця ж у семантиці номінацій пояснюється особливостями мовної картини світу носіїв української, польської та німецької мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Д'яков, А. С., Кияк, Т. Р., & Куделько, З. Б. (2000). *Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти*. Київ: КМ Academia.

Етимологічний словник української мови. (1982-2006). Київ: Наукова думка. Т. 1-7.

Карпенко, Ю. О. (2006). *Вступ до мовознавства*. Київ: Видавничий центр «Академія».

Клименко, Н. Ф. (2004). Назви осіб. *Українська мова* : енциклопедія. 2. вид., випр. і доп. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. С. 398-399.

Ковбасюк, Л. А., & Романова, Н. В. (2024). *Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести*. (2-е вид.). Київ: Видавництво Ліра-К.

Колесник, О. С. (2003). *Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі)* (автореф. дис... канд. філол. наук). Київ.

Лазюк, С. С. (2006). *Сімейний побут в етносоціальному дискурсі* (автореф. дис... канд. філос. наук). Одеса.

Лозова, О. М. (2006). Психосемантика етнічної свідомості: проблеми й тенденції розвитку. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО*, 12, 162-168.

Селіванова, О. О. (2008). Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К.

Українська мова: Енциклопедія (2004). Русанівський В. М. (ред). Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана.

Brückner, A. (1985). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

Duden Deutsches Universalwörterbuch. (2023). 10. Aufl. Mannheim: Duden-Verlag.

Pfeifer, W. (1989). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. Berlin: Akademie-Verlag. Band 1-3.

Наукове видання

МОВНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ
СЕМІОТИЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДИНИ

Колективна монографія

Історія та сьогодення філологічної науки

Том 7

Academic Edition

LINGUISTIC CONCEPTUALISATION
OF PERSON'S SEMIOTIC SPACE

Collective work

History and Contemporaneity of Philological Science

Volume 7

Формат 60x84^{1/16}.

Папір офсетний. Друк ризографічний.

Гарнітура Century Schoolbook.

Авт. арк. 8,6. Наклад 100.

Редакційно-видавничий відділ

Рівненського державного гуманітарного університету

м. Рівне, 33000, вул. Ст. Бандери, 12

тел.: (0362) 26-48-83

Друк: «ПараГраф+»

м. Рівне, 33000, вул. Гетьмана Мазепи, 6/8

тел.: (0362) 26-49-27